

UNITÁRIUS TÖRTÉNETIRÁS ÉS KÁLVINORTHODOXIA.

Első Rész.

Családügy és orthodox politika.

I. F e j e z e t.

(Folytatás.)

— Isten engedje meg nékem — így szól halálos ágyán az alázatos Kálvin — hogy azt, a mit elő akarok adni, minden kevélység nélkül, *egyedül az ő dicsőségére tekintve* adjam elő s hogy *ennek mindenki közülünk hasznát vehesse*... (Eddig tart a szirénhang!) Biztosítlak titeket felőle, hogy minden eddigi betegkedéseim folyamán sohasem érzettem magamat oly rosszul és elgyengülve, mint most. Mihelyest csak az ágyra tesznek is, *minden érzéseim elvesznek és magamon kívül vagyok*. Nehéz lélekzésem is mindinkább gyötör. *Egyebekben sok más betegektől egészen különbözöm!* Mert az ő szellemi erejük tévedez és enyészik a halál közeledésére: ellenben *az enyimet Isten még annál erősebben megtartja* bennem, *mennél inkább roskadozik testem alkotmánya*... (Révész: Kálvin élete. 278—279. V. ö. 266—269.)

Nem kell azonban mindjárt azt gondolni, hogy eme különleges isteni kitüntetés csupán ez egyetlen egyszer és a beteg Kálvinnak is csupán csak halálos ágyán nyilvánult volna. Már 1553-ban — Servet feláldoztatása évében — egyik vasárnap délelőtt megesett, hogy Kálvin eltakarta a szabadon gondolkozó genfi polgárok előtt „a szent jegyeket“ és szikrázó szemekkel (56. l.) rájuk kiáltozott. És ime legott mi történt! Az, hogy a libertinek meglepetve *megmerevültek*, némán néztek egymásra; *majd* megmozdultak, s a *templomból kitararodtak*. Az istennek hű és bátor szolgája ellen egy szó sem emelkedett, s a kik bentmaradtak, oly érzellemmel járultak az *Ur* szent asztalához, „mintha csak a *felséges Isten láthatólag jelen lett volna az ő házában*.“ (U. o. 152.)

E kitünő csoda az égiektől nyilván valólag azért adatott, mert pár nappal előbb a kegyes Kálvin a városi tanács előtt *az istent és az ő angyalait hívta fel*, hogy az ő libertinek ellen folytatott perében *tanúbizonyosságokul szolgáljanak*. (150. l.) Még egy más alkalommal is, mikor „a rendkívüli erejű dialecticus és polemicus“ Kálvin (21. l.) a praedestinatiót ócsárló Bolsecet titkon kilesvén, nyilván

lefőzte: „az egész hallgatóság el volt ragadtatva; majdnem csodának tekintette az egészet, s dicsőítette az istent, hogy embernek ily felséges tehetséget adott“... (U. o. 168.)

Nem csodálkozhatunk tehát, ezeket tudva, hogy holta után Révész Imre szerint „minden jó ember mint Isten után édes atyját és vigasztalóját siratta ő benne.“ (285. l.) Hanem azért Kálvin, hogy jó maga, Béza bizonyságaképen, az „örök boldogságba“ (267. l.) elköltözött, még mai nap sem szünt meg gondoskodni az emberiség üdvéről és jólétéről. Mint R. biztosít bennünket: „Anglia, Skótzia, Hollandia és Északamerika boldogságát és szabadságát kiváló mértékben a kálvinizmusnak tulajdonítja. (Méliusz eml. 23.—V. ö. Kálvin élete 103.)

Látni való, mily nagyfokú *fiui buzgóság* kell tehát ahhoz, hogy Révész Kálmán (s vele a hazai orthodox sajtó!) az elvitázhatatlanul kétségtelen tényeket elhallgassa és atyját kimenteni próbálja oly vád alól, mely alól ő maga sem akar menekülni. Valóban ha Révész Imre könyvét átvizsgáljuk, ott a csak díszítésül szolgáló előszót kivéve, bátran elmondhatjuk, majd sehol sem találjuk Jézus Krisztust; hanem szinte mindenütt szünes-szüntelenül csak egyedül Istent és az ő egyetlen Kálvinját. Egyes-egyedül Kálvin volt az, ki „a kereszténység valódi igazságait tisztán felderítette“ és azokat „magában az életben valósitani teljes erővel igyekezett.“ (105—106.) Ő volt az, a kiről már 24 éves korában megjósolta „prófétai lélekkel“ egy agg Simeon, hogy „Isten ezen ifjú ember által fogja franczia földön az ő országát felállítani.“ (19—20. l.) „Kegyessége és hite a legdicsőbb észtehetségekkel volt párosúlva. Volt szilárd akarata, egyenes lelke, élénk esze, mindent átható és mély elméje, mely a legnehezebb feladatokon is keresztül tört s a legnagyobb eltérések központját is feltalálni képes vala; kitünő tapintata, melynélfogva az embereket hajtani s kormányozni igen képes vala. Oly tulajdonok ezek, melyek őt az emberiség legnagyobb csudálatára méltóvá teszik!“ (289. l.) „Ő a kereszténységből egy mennyei tekintélyű (!) dogmatikát és szigorúan megállapított életszabályt alkotott.“ (288. l.) Saját végrendeleti beismerése szerint: őt az Isten teremtette és állította be a világba. Isten maga ragadta őt ki bálványimádása setéségéből s részesítette az *idvesség tudományában*. Vallását is Isten jelentette ki néki az ő evangyéliumában. Ez evangyélium világosságánál vezérelte el őt oda, hogy őt az ő ingyen kegyelméből való *fiuvá fogadja* és hogy ő az Isten ítélő széke előtt *magának a Megváltónak személyes védelme alatt jelenhesék meg!* (269—270. l.) Az az egy-két szabadelvűen hangzó megjegyzés, mely az orthodoxia vak sötétébe itt-ott bevilágít, a pesti modern theologusok szakmára van tartogatva, kiknek támadására a gondos író jó előre elkészült. És mennyire lelkéhez nőtt Révésznek az itt szellőztetett ember-bálványozás, nyilván mutatja az, hogy Méliusznak is később csaknem szinte azon mértékkel mér, mint előbb Kálvinnak. Ha Kálvin a protestans orthodoxia dicső Krisztusa, akkor „hős Méliusz“ a mult idők „mennyoibolozatának erősfényű csillaga“, a ki „mintha csak az Istennek erős anyyala lett volna“, „a szentháromság egy Istennek főfő ellenségi ellen“ harczolt vitézül, „mint

Mihály árkangyal“ ; tudós papjai pedig, „a kik ő vele együtt harczoltak és viaskodtak“, „e dicső emlékü, nagy tudományu, magasztos jellemü férfiak“, mik lehetnének egyebek, mint „*a többi angyalok.*“¹⁾ (Méliusz P. emlékezete. (4. 13. 18. 19.)

Nyugodt lehet Révész Imre fia, hogy a boldogult nem egyedül forgott az orthodox eltévelyedés e megdöbbentő mélységében. Magáról Kálvinról láttuk, hogy a maga emberfeletti méltósága és isteni küldetése felől miképen nyilatkozott. A skót prédikátoroknál pedig, kik Révész Imre számos kijelentése szerint a kálvinizmusnak mind máig *legdicsőbb képviselői*, ezeknél még sokkal nyiltabban kifejezett orthodox fenhéjazást találunk.

Buckle Henrik Tamás, Anglia művelődésének nagyemlékü történetírója, összegyűjtötte a skót papok nyilatkozataiból az emberbálványzást kitüntető legszomorúbb helyeket. Az orthodox gondolkozásnak — szinte mondhatnók — e „fertőjéből“²⁾ a mai kor Révészének okulására közöljük az itt alább következő jellemző részleteket:

— Kálvin papjai oly rátartókká lőnek, hogy minden gondolkodás nélkül kimondották, hogy *annak, a ki Krisztust tiszteli, őket is tisztelnie kell.* Isten ítéletét hívták le mindazokra, a kik nézeteiket nem akarták a szószerk alatt meghallgatni. És ez nemcsak a közönséges hallgatókra vonatkozott. Oly képzelgők és oly tetszéssovárgók voltak, hogy nem türtek idegent kerületökben, hacsak nem jött és őket meg nem hallgatta. Mert magok a presbyterianus alkotmányt fogadták el, erősítették, hogy a mindenható soha sem mulasztotta el megbüntetését az olyanoknak, a kik azt megszüntetni törekedtek: szerintök ez a leg-tökéletesebb egyház a föld kerekiségén és a ki érdemeire szemet huny, az megérdemli Isten haragját és a sátán szolgájává válik.

— A prédikátorok, kik ellenségeikről így nyilatkoztak, saját magukra és viseletökre a legválogatottabb dicséreteket alkalmazták. Ha valamelyikök a szószerkre lépett vagy a tollat kezébe ragadta, nem talált szót arra, hogy ama rendnek rendkívüli jelentőségét kifejezze, a melynek tagja volt. *Egyedül ők tudták a valót; ők voltak képesek az emberiséget tanítani és felvilágosítani. Rendeleteiket egyenesen az égből kapták...*

— Mivel a *mindenható köretei* voltak, joggal valának *angyaloknak* nevezhetők és a nép kötelessége volt a prédikátorra úgy ügyelni, mintha csakugyan angyalként szállott volna le a földre.³⁾ Azért hiveiknek

¹⁾ „Mit nem míveltek már egyes emberekkel!“ — sohajt fel egy önfeledt pillanatban az orthodox Szabad Egyház. „Bizony a bálványozás ma is megvan s a hajlam reá nem kisebb, mint volt a régmúlt időben.“ (IV. évf. 23, 24. sz.)

²⁾ V. ö. „*E sáros süppedékből és gazos fertőből*“ más otromba tengeri csuda is mász elő, mely nem sokkal különbözik az előbbentől.“ Ily ékes nyelven czáfolja maga Kálvin a Servet-féle szabadelvü nézeteiket. (Instit I. 13: 23.)

³⁾ Ministers are called Angels, because they are God's Messengers. Therefore are Ministers called Angels and Angels Ministers.“ Cockburn ezen oknál fogva mondja: „We should behave ourselves decently and reverently in church; for if the presence of Kings overawe us, how much more should the presence of God and Angels.“ Cockburn: Jakobs vove etc. p. 356. — Egy másik skót theologus azt erősíti, hogy ő és társai képesek *az angyalokat oktatni és*

kötelességökben állott nemcsak az ellátás és rólok való gondoskodás, hanem egyszersmind az engedelmisség is. ¹⁾ És ugyan ki is lett volna képes arra, hogy e papoktól az engedelmisséget megtagadja, mihelyt meggondolta, mik voltak ők és mily ügyeket vezettek! Azonkívül, hogy menyeyi küldöttek és angyalok voltak, egyttal örök is valának, kik minden veszedelmet megláttak és kiknek soha sem nyugvó ébersége a hiveket megvédelmezte. Ők voltak *a földnek öröme és gyönyörűsége!* Ők zenészek voltak, a kik édes dalokat zengedeztek; sőt *szíriának* valának, kik az embereket a rossz útról elcsábították és a veszedelemtől megmentették. *Ők voltak Isten puzdrájának válogatott nyilvesszői!* Égő mécsek és világító fáklyák valának. *Nélkülök sötétség uralkodnék; de az ő megjelenésök megvilágítja a világot és mindent fénybe borít.* Azért *csillagoknak* is nevezték őket: oly tiszteletbeli czím, mely egyszersmind hivataluk fenségét és minden másón való felülemelkedését is kifejezte. Hogy ez még szembeszökőbbé váljék, *csodákat is eszközöltek és néha sajátyszerű fénytűnetek környezték a prédikátor testét, melyek természetfölötti küldetését megerősítették...* A világiak az ilyen dolgokról tréfálni igyekeztek; de azok sokkal nyilvánvalóbbak voltak, semhogy tagadni lehetett volna; sőt egy ismeretes esetben *egy pap halála alkalmával csodálatos csillag mutatkozott, melyet minden ember látott, daczára annak, hogy fényes nappal volt.* ²⁾

Ekkép jellemzi Anglia művelődésének nagyemlékü törénetirója az „Isten egyháza“ legkálvinabb papjainak gondolkozását és orthodox lelkületét. (IX. kt. 20—22 l.) A fontosabb bizonyítékokat, melyekre ítéletét építi, a 257—263. lapokon sorolja fel. Ezekből alant adtunk egy kis izelítőt. A többiekből csak a következő egy-két részlet álljon még itt, mintegy mutatóványképen:

— Fergusson (egyik skót pap) azt mondja, hogy *kötelességök* állásukat dicsérni, *nem saját, hanem a mások érdekében.* — A skót papok bámulatos göggel *folytan az istenség küldötteinek nevezik magukat és ez által végtelenül magasabbra helyezkednek az emberiségnél* (Itt Buckle az egész skót theologiai irodalmat áttekintő 24 helyet hoz fel ez állítása bizonyítékául.) A XVII. sz. legnépszerűbb skót peditátorainak egyike (Binning) e tekintetben *egy és ugyanazon fokra helyezkedik az Isten fiával, miután, ugymond, ugyanazon művet teljesíti.*

— Tiszteletes Kirksom Jakab azt mondja tiszt. Welsh Jánosról, hogy valaki, a ki járt láta: „saw clearly a strange light surround him and

---

azoknak tudatlanságát eloszlatni. Ritka . . . . a köv. hely Fergussonnál. (Mit Buckle hosszasan idéz, s melynél Máté XVIII. 10.-re történik az igen jellemző hivatkozás.) Ilyen beszédek után számba sem jöhet, hogy Monro azt kívánja: „The people should consider our character as the most difficult and most sacred.“ *Monro: Sermons, p. 202.*

¹⁾ V. ö. A nép őket ugy vegye és fogadja, *mint Istennek követeit és apostolait;* azoknak megadják azt a tisztességet, a melyre őket a legfelségesb mester méltóknak ítélte. Azoknak életekre való szükségeket megszereznek. Kálvin Instit. II. 8: 46. (Molnár fordítása.)

²⁾ A Venus szokott néha nappal is látható fényben ragyogni. Jellemző, hogy a Jézus születésével ismerős papok e körülményt is felhasználták saját tekintélyük és a nép babonája emelésére.

heard him speak strange words about his spiritual joy.“ (Tisztán látta, hogy valami idegen fény veszi körül és hallotta, a mint idegenszerű szókat mondott az ő szellemi örömről. Select Biographies. I. 12.) De még többet kell mondanunk: a skót prédikátorok szívét a büszkeség oly annyira felfujta, hogy valósággal azt hitték — borzadok ki is mondani! jegyzi meg az istenfélő Buckle — hogy *világosan kivehető és szövszerű közlések voltak az Istennel, miket mások, a kik közelben voltak, szintén hallottak.* Ezen meséknek egyike Welshre vonatkozik és hagyományosan föl van említve Howienál, Biographia Scotiana, p. 148. Én ily istentagadást — mondja Buckle — nem idézhetek; de a ki állításomban netalán kétkednék, olvassa el Howie munkájának harmadik kiadását, Glasgow, 1781. (Lásd *Buckle*: Anglia művelődésének története. Bpest. 1881. IX—X. kt. 259—262.)

Mily ékesszólóvá lesz már most a fennebbiek megismerése után a mi tudós Révész Imrénk kegyes elragadtatása, a ki az ő jámbor hivei előtt a kálvinista földi mennyországról ekkép nyilatkozik:

— Anglia édes testvérének, Skóthonnak jutott azon *üdv és dicsőség, hogy a kálvinizmus teteleit és szellemét teljes mértékben elfogadhassa* és hogy sok tekintetben *hívebb és szigorubb kálvinista legyen, mint maga Genf, vagy bármely reformált egyház a földszínen...* A skót egyház kálvinizmusa nemcsak a tanban s külső rendtartásokban, hanem a nép szellemében, érzése és gondolkodása módjában, közérkölciségében és egész lelkületében is a leghívebben kinyomva mutatkozik. Minden valódi skót ref. ember *egy-egy második Kálvinnak tartható.* Itt az élet *minden viszonyait gyökerestől áthatotta Kálvin szelleme.* (Kálvin élete 255. V. ö. 331. 332. l. stb.)

Ha már csak egy skót világi atyafit is, Révész Imre szerint, második Kálvinnak bátran elfogadhatunk: mennyivel méltóbb incarnatiója Kálvin szellemének egy földre szállt Krisztusként *angyalnak, csillagnak, Istenfiának* elmondható skót prédikátor!

Látni való az eddig felsoroltakból, mily „minden ok- és alapelkülő” semmisséggé törpül az orthodoxia hivatlan lovagjával fellépett Révész Kálmánnak „kegyeletos buzgóságból” eredt egész fiúi védelme, mely pedig nékie, mint olvasóival oly szívesen elhíthetné, „háromszoros kötelessége” volt. Lám egy kis fürkésző körültekintéssel a Kálvinorthodoxia virágos kertjében nem csak az kiderül, hogy maga Révész Imre valódi hamisítatlan orthodox öntudattal állította műveiben a dicső Kálvinust Krisztus mellé; hanem fényesen kiviláglik egyszersmind az is, hogy az orthodox kálvinizmus szellemében bátran odaállítható Krisztus mellé bármelyik kiválóbb Kálvinhitű prédikátor is.

Bizony joggal és méltán állíthatnám már most én magam is a fennebb közlöttek után a megtámadott orthodoxia védelmét családi ügyként felvevő s én rajtam mégis „*elfogulatlanul*” biráskodni szándékozó ifjú kritikusról:

„Mindenki azt fogja mondani, hogy (Révész) K. úr e pontnál *ragy nem tudta, mit olvasott és mit irt le; vagy maga sem hiszi el, a mit leirt...*“ (Révész Kálmán: Unitár. Történetírás. 11. l.)

Ennek legnyitabb kijelentése pedig nekem igazán „háromszoros kötelességem“ volna, mint az igazságot szerető, követő és valló embernek.

II. Fejezet.

Miért „kálvinisták“ ma az orthodoxok. — Debreczeni szabadelvű nyilatkozat. — Lomtárba dobták a kálvinista nevet? — Orthodox igazságszolgáltatás a Kálvin-Servet ügyben. — Hic Rhodus, hic salta. — Révész Imre és Szász Károly. — Révész Imre és az „Unitáriusok Magyarországon.“ — Váddá válik az oklatan védelem. — „Kálvin élete és a kálvinizmus.“ — Szilágyi Ferencz és Révész Imre nagy Calvin-Servet vitája. — „Révész Imre a tudomány ítélőszéke előtt.“

Az I. fejezetben nemcsak azt mutattam ki, hogy a kitünőbb orthodox papok nem ártallták saját hiveik előtt magokat Krisztussal egyenlő szentségben és méltóságban feltüntetni, a kiknek egyenes közlekedésök van Istennel; hanem kimutattam egyszersmind azt is és számos különféle bizonyítékkal bebizonyítottam, hogy az ily fajta nyilatkozatok teljesen egybehanganak magának Kálvinnak és a kálvinizmus orthodox történetíróinak bizalmasabb kijelentéseivel; sőt a mi mindezekből önkényt következik: megegyeznek a valódi, tiszta és hamisítatlan orthodoxia szellemével is.

Örömmel jegyezzük meg itt ez alkalommal, hogy a felvilágosult hivatalos ref. egyház az istenkáromlásig vetemedő orthodoxokkal nem árul egy gyékényen. A fennebb előadottakból természetszerűleg következett az, hogy az orthodoxok Pál apostol tilalmát megvetve, nem az egyedül üdvözítő Krisztus, hanem a nagy Kálvin nevééről nevezték magokat és e névvel újabb orthodoxaink is mintegy dicsekedni látszanak. Szíves örömet említjük föl ezek ellenében, hogy valódi Krisztusi szellem lelkesítette az 1881-iki debreczeni zsinatot, a hol elhagyták a manapság már gúnynak is beváló „kálvinista“ és „helvéthitvallású“ nevezetet és a kik egy évtizeddel előbb még Révész orthodox szellemű meghatározása szerint „a dicső Kálvinusnak nyomain léptek az evangélium alapjára s közeledtek az ő teremtő és megváltó Istenökhöz“: mostan immár pusztán „ev. ref.“, vagyis „az evangéliom szerint reformált magyarországi keresztény egyházzá“ alakultak.¹⁾

— *Mi nem vagyunk kálvinisták!* — jelenti ki ujabban egyik szabadabb szellemű lelkészök — mi nem esküszünk emberre! Kálvin tévedhetett s tévedett is, mert ember, *gyarló ember volt.* Mi az evangéliomi szerinti reformált egyház gyermekei vagyunk; sem Pál, sem Apollós, sem Kéfás, hanem egyedül az üdvözítő, a kit egyházunk feje gyanánt ösmerünk. (K. Tóth Kálmán nyilatkozata. Szabad Egyház. IV. évf. 1. sz.) — Igaz ez, — teszi hozzá e beismerő nyi-

¹⁾ Révésznek természetesen semmi része sem volt a zsinatnak ez alkotásában. V. ö. „Egy debreczeni tanár örvendett, hogy Révész Imre meghalt a zsinat előtt, mert különben csinált volna olyan zavarodást, hogy alig lett volna a zsinatból valami.“ Szabad Egyház. IV. évf. 23/24. sz.

latkozathoz a Szabad Egyház — mert *Kálvin tanaitól s szertartásaitól sokban eltávoztunk.* (U. o. 3. sz.) A zsinat nemcsak elnevezésünkre nézve, de a hitvallások hatálya kimondásának tekintetében is *szakított felekezetünk multjával.* (U. o. 19. sz.)

Ilyen világos nyilatkozatokra támaszkodva írtam én könyvemben azt, hogy ma már Servet szivtelen ellenfelének még csak nevét is szivesen lomtárba dobnák a kálvinista tudósok. (Unitár. Magyarországon. 29.) „*Jellemző nagy mondás* — jegyzi meg erre az „igaz kálvinistának“ felcsapott Révész Kálmán — mely azonban sokkal többet érne, ha ama kálvinista tudósoknak neveit is idézte volna¹⁾ K. úr.“ (Unitár. Történetírás. 7—8 l.)

Ily feltűnően szelid és kegyes hangon beszél velem „elfogulatlan“ ellenfelem, mikor elvi állásponton kellene megvédenie az orthodoxia igazát. A Kálvin-Servet ügynek is szerinte — *természetesen* — több oldal (29—37) van művemben szentelve. Semmi sincs távolabb ifjú kritikusomtól, „mint hogy e szomorú és fájdalmas ügyet bővebben szellőztetni akarja, „csakis pár oly mozzanat kiemelésére szorítkozik, melyekben Kanyaró elfogultsága a legnagyobb mértékben nyilvánul.“

S itt előadja aztán azt, hogy én nagy bölcsen elhallgatom, hogy Servet szidalmazta Kálvint s hogy bevádolta mint hamis vádlót, csalót, eretneket és két izben is halált kért *annak* fejére. „Kálvin és Servet a hitviták tűzében — így vélekedik Révész Kálmán — *eggyaránt* meglepedeztek egymás iránt való felebaráti köteleességeikről; *kölcsönösen* szidalmazták és gyűlölték egymást. Mi jögon lehet azért — kérdi naivul — az egyiket *égig* emelni, a másikat a földig legyalázni?“ (Unit. Tört. 8.)

Azért lehet, felelhetném erre hasonló rövid úton, mert az „alvó Homerus“ már megelőzőleg kijelentette, hogy mi a kétfelé kapó Kálvint az *alapba* rejtjük el inkább, mint erős szegletkövet; Servetet ellenben az ő szabadelvű társaival együtt a szembetűnő *homlokzatra* emeljük fel a jövő építésénél. (V. ö. Unit. Tört. 7.)

Ámde sokkal komolyabban is szemébe nézhetünk az itt valódi orthodox igazságszeretettel felvetett kérdésnek. Könyvemben ugyanis azt mondtam volt, hogy Servet a siralomházban Farel unszolására bocsánatot kért Kálvintól, ha valaha megbántotta. Kálvin engesztelődés helyett e bocsánatkérésre kevély és igaztalan szemrehányással felelt, hogy ő t. i. Servet ellen személyes sértést soha el nem követett. Én ez állításhoz jegyzetben hozzáadtam Simén után azokat a gyalázó gúnyneveket, melyek Kálvin igazmondóságát a legjellemzőbb

¹⁾ Már 1884-ben kimondta Szász Károly: a magyarok inkább *zwinglianusok*... Lásd Vas. Ujs. 1884. 2. sz. 26 l. és Benke István: Zwingli Ulrik élete. 107. l. — A fent közlöttekhez hasonló nyilatkozatok olvashatók még a Szabad Egyház IV. évf. 4. 11. 18. 20/21. stb. számaiban.

Különben a névváltoztatásra nézve elég alapos felvilágosítást nyújt maga a kíváncsian tudakoló Révész Kálmán: Egy kis név-kérdés. Dunántuli Prot. Lap I. évf. (1890) 22. sz. Megfelel rá *Jurányi* Gusztáv: Egyházunk elnevezése. U. o. 23. sz.

világosságba állítják. Másfelől az nem áll, hogy én Servet szidalmait „nagy bölcsen“ elhallgattam volna. Mert az előbbihez hasonlóan szintén jegyzetben Szász Károly után közlöm ezt: „Kálvin kézre kerítvén áldozatát, hét évvel előbb kimondott iszonyú fenyegetése valószínűsítéséhez látott... Maga lépett fel vádlóul. Nem szükség a két hónapig tartó pör minden fájdalmas részletét elbeszelnünk; mikép *fenyegette és szidalmazta Kálvin* azt, a kinek elvesztését már úgy is elvégezte magában; s viszont Servetus, kétségbeesésbe hajtva s vérig üldözve, hogy *fordult vissza üldözőjére s merte szembe szidalmazni vizont.*“ (Unitár. Magyarországon. 33—34. —V. ö. Budapesti Szemle. XVII. kt. 238.)

Révész Kálmánnak, úgy látszik, az esik nehezére, hogy nem raktam olvasóim szeme elé, a miket ő egész kedvielvé közöl, hogy t. i. a hajdani jó barát lelketlenségén elkeseredett áldozat kegyetlen inquisitorát *hamis vádlónak, hazug csalónak, nevetséges törpének, démonnak és gyilkosnak* nevezte. Ezekért kért volna hát szegény Servet bocsánatot az utolsó reggelen, de hiában, mert a Krisztusi kegyességű Kálvint még a halál sem volt képes kibékíteni gyűlölt ellenfelével. A mit Révész K. felhoz még, hogy Servet vádolta volna be a genfi diktator s kért volna halált fejére a genfiektől, nem vettem fel komoly művembe, mert nem akartam ily orthodox képtelenségek czáfolatával a Révész K. által úgy is hosszúnak talált elbeszélést még jobban elnyújtani.

Arra a törül metszett orthodox igazságszolgáltatásra pedig, hogy Kálvin és Servet *egyaránt* feledkeztek volna meg felebaráti kötelességeikről, csak az lehet a felelet, hogy Servet a történetírók egyhangú tanúskodása szerint senkit se üldözött, senkit se vetett börtönbe, senkit se kizoztatott, senkit se juttatott vérpadra, vagy máglyára. Sőt az 1542-től 1546-ig halálra ítélt 58 genfi polgár s a tuczatonként kivégeztetett száz meg száz genfi boszorkány vérében és átkaiban is a kegyes és istenfélő Servetnek, ki a szentíráásra támaszkodva, csak a javíthatatlan bünösöket tartotta halálra méltóknak s tudós munkáiban megtámadta a boszorkány- és kísértet-hitet, soha legkisebb része sem volt. (Lásd Szász Károly után Kálvinról mindezt kimutatva: Unitár. Magyarországon 27. l. V. ö. Bpesti Szemle. 1878. XVII. köt. 233—236. Wargu: Ker. egyház tört. II. 116.)

De kár is volt talán komolyan venni szellemesnek ismert bírálóm szemrehányását, melyre ő maga úgy se sokat ad. Mert im' nyomban hangulatkeltő szemrehányása után előkerül ismét az a fatalis családügy, melynek érdekében¹⁾ kardot kötött ifju ellenfelem smely az orthodoxia védelmének színe alatt a kibocsátott mű derekát foglalja el és annak mondhatni java részét teszi. Hinc illae lachrimae ... Itt felelj meg ismét, ha tudsz, az „Unitárius Történetírás“ ellen irányzott s orthodoxainkat csodálkozó bámulásra ragadó ellenállhatatlan erősségű támadásnak.

¹⁾ V. ö. a Prot. Egyh. és Isk. Lap ismertetésével. (1891. 458. l.)

— De *mi jogon* (!) állítja *továbbá* Kanyaró — kérdi nyomban ezek után az egyházjogtan fiatal pápai tanára — mi jogon állítja, hogy a Servet pör előadásában *Szász Károly sokkal nemesebb lelkű és igazabb őszinteségű, mint Révész Imre?* . . . „Furcsa mondás — magyarázza mindjárt e szavakat önmaga olvasóinak — mit másképp nem (?) érthetek, mint, hogy R. I. is nemeslelkű és igaz őszinteségű volt itt, csak hogy nem eléggé.“ S e családi érdekű megjegyzés után hozzáteszi: „Hogy Kálvin *másik* magyar életrője Kanyarónak *vagy bárkinek* jobban (!) tetszik, az ellen semmi szavam (!) nem lehet, — *izlés dolga.*“ S e nagylelkű megengedés után mégis e jó izlésre mutató kijelentést olvassuk: „*Csak annyit* jegyzek meg, hogy *Dr. Ballagi Mór*, kit bizonyára K. is elismer a hazai protestantismus *egyik* legkiválóbb vezérférfiának és fenkölt gondolkozású tudósnak, e kérdésben következőleg nyilatkozik . . .“ S itt majdnem egy egész lapon keresztül közli a Ballagi *fenkölt gondolkozású* dicséretét Révész Imréről bizonyságául annak, hogy az én „elfogultságom“ még a megengedett „izlés dolgában“ is a „legnagyobb mértékben nyilvánul.“ (Unitár. Történetírás. 9. — V. ö. 8. l.)

Hogy én még a fenkölt dicséret mértékében is elfogult lehetek Révész Imrével szemben, azt megvallom, még R. I. fiától is kissé különös szemrehányásnak tartom.

(Harmadik közlemény következik.)

KANYARÓ FERENCZ.

KAZINCZY FERENCZ LEVELE AZ UNITÁRIUSOKRÓL.

Kazinczy Ferencz 1826-ban Molnos Dávidot, a kolozsvári Unitárius Collegium rectorát arra szólítván fel, hogy ismertesse meg vele, hogy „az ő dogmájok mikben különbözik a prot. más két felekezet dogmájától és erdélyi ekkleziájik száma mennyire megyen,“ a nagytudományú Molnos 1826 márt. 13-ról kelt levélben teszen eleget a felhívásnak. Ez előttünk ismeretes adatokat tartalmazó levelet Kazinczy egy szép levél kíséretében a sárospataki collegium könyvtárába helyezte el, a honnan most Szinyei Gerzson a Ballagi Aladár által szerkesztett „Irodalomtörténeti közlemények“ idei harmadik füzetében mindkettőt közreadta. Innen közöljük Kazinczy érdekes levelét.

Széphalom, márc. 31-én 1826.

Méltónak tartottam a Pataki Collegium Bibliothecájában letenni ezen nevezetes levél mássát, (t. i. a Molnoséét. Szerk.) és minthogy itt dogma felől van szó (minthogy az eránt én tettem kérdést), el kell mondanom egy történetet, mely érdemli, hogy lelkesebb maradjunk által is ismertessék.

Kolozsvárról én 1816. Juliusban indultam ki a belsőbb Erdélybe s éjszakára Tordára értem. Gróf Gyulai Lajos és Döbrentei kérdést tettek, ha nem volna-e kedvem meglátogatni a helybeli Unitarium Collegium Rector Professorát, Abrudbányai Szabó Sámuel urat. Nem találtuk, de a Collegium régi nyomorult épületjétől elirtoztak szemem, alig vártam, hogy a vendégfogadóba érhessünk. Midőn vetkezénk, nyílik az ajtó s belépe hozzánk egy kisdéd termetű öreg. Csak most értem házamhoz, mondá Prof. Szabó ur s hallván hogy itt vagytok, jövök hogy láthassalak. Édes Professor ur, mondám én, én most látok életemben először formalis Unitariust, mert materialisok nálunk is vannak Magyarországbán. Engedje az ur, hogy élhessek az óra kedvezésével s beszélje elő, miben különbözik az Urak dogmája a miénktől.

Prof. Szabó elkezdé mondani, a mit hallani vágytam, de benem gyanú támada, hogy szépítgetéssel bán velem s kimondám neki, hogy én azelőtt mintegy húsz esztendővel olvastam egy magyar nyelven írt s Erdélyben nyomtatott Fidei Professiojokat s az egészen egyebet hirdet.